

Волинське воєводство (1921 – 1939 роки) у складі Другої Речі Посполитої

Проаналізовано період існування Волинського воєводства, створеного 1 березня 1921 року, в складі Другої Речі Посполитої після підписання Варшавського мирного договору (квітень 1920 року) й узгодження позицій советських та польських дипломатів стосовно долі західноукраїнських земель. Розглянуто процес інтеграції території Західної Волині (значна частина сучасних Волинської та Рівненської областей) до складу Польської держави: запровадження адміністративного устрою, введення заходів «осадництва» та «пацифікації»; реформа органів місцевої влади й управління, освітньої системи, культурно-освітнього життя; протидія антипольським виступам у Волинському краї. Звернуто увагу на формування території Волинського воєводства (зміна кількості повітів і гмін, кадрова політика при наповненні місцевих державних органів), боротьбу з українською ідентичністю (вибори до сейму та сенату, дискримінація українських культурно-освітніх організацій і товариств, релігійне протистояння). Матеріал статті згруповано таким чином, щоб полегшити підготовку вчителів історичної освітньої галузі до тематичних уроків.

Ключові слова: Волинське воєводство, Волинь, Друга Річ Посполита, Варшавський договір (1920), Ризький договір (1921), українсько-польські відносини.

Demianiuk O. Y. Volyn Voivodeship (1921–1939) as a Part of the Second Rzeczpospolita.

The article analyzes the period of existence of Volyn Voivodeship, created on 1 March 1921, as part of the Second Rzeczpospolita after the signing of the Warsaw Peace Treaty (April 1920) and the agreement between Soviet and Polish diplomats regarding the fate of the Western Ukrainian lands. The process of integrating the territory of Western Volyn (comprising of a significant part of modern Volyn and Rivne regions) into the Polish state is examined. Such examination includes the introduction of the administrative system; implementation of colonization („osadnytstvo”) and pacification („pacification”) measures; reform of local government and administration, educational system, cultural and educational life; and the resistance to anti-Polish uprisings in the Volyn region. Attention is paid to the formation of the territory of Volyn Voivodeship (changes in the number of counties and municipalities, personnel policy for filling local government bodies), the struggle against Ukrainian identity (elections to the Sejm and Senate, discrimination against Ukrainian cultural and educational organizations as well as religious confrontation). The material of the article is structured to facilitate the preparation of history teachers for thematic lessons.

Keywords: Volyn Voivodeship, Volyn, Second Rzeczpospolita, Warsaw Treaty (1920), Riga Treaty (1921), Ukrainian-Polish relations.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Після Варшавського (1920), Ризького (1921) міжнародних договорів частина Волинського краю потрапила до складу Другої Речі Посполитої. В березні 1921 року на території Західної Волині було утворено Волинське воєводство, яке як адміністративно-територіальна одиниця проіснувало до вересня 1939-го.

Майже відразу після створення Волинського воєводства на цій території почав запроваджуватися політико-правовий режим Польської Республіки. Центральною владою Другої Речі Посполитої та місцевими органами влади воєводства здійснювалися планомірна політика асиміляції місцевого українського населення, «розмивання» української національної ідентичності. Відбулися зміни в різних сферах суспільно-політичного та соціально-економічного життя волинян. Відчутними вони були в освітній сфері (ліквідація українських шкіл),

громадському житті (закриття українських товариств та організацій), а в другій половині 30-х років – у релігійній царині (знищення православних церков, примусове окатоличення). Ці та інші аспекти життя волинян у міжвоєнний період потребують особливої уваги науковців.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Волинське воєводство впродовж останніх тридцяти років під різним кутом зору розглядалося українськими та польськими вченими. Погляди на частину подій, що відбувалися у міжвоєнній Волині, відрізняються, адже вони базуються на різних джерельних базах та історіографічних підходах. Тому джерельною базою цього дослідження стали матеріали вітчизняних архівів, насамперед, Державного архіву Волинської області, де зібрано матеріали (переважно польськомовні) 1921–1939 років. Окрім того, різних аспектів обраної теми торкалися М. Кучерепа (міжнаціональні відносини, політична палітра Волині), Ю. Крамар

(українсько-польські відносини, адміністративний апарат воєводства, освітня та релігійна сфери), Г. Малєончук, А. Шваб (життя міжвоєнного Луцька) та інші.

Формулювання мети та завдань статті.

Дослідження, присвячені проблемі вивчення різних аспектів Волинського воєводства (1921–1939 роки), які з'явилися в останні десятиріччя, дозволяють сформувати стале та об'єктивне уявлення про суспільно-політичні й соціально-економічні процеси на території міжвоєнної Волині. Тому метою цього дослідження стала спроба стислого викладу подій у Волинському воєводстві, опираючись на архівні матеріали, документи й окремі дослідницькі праці. Завдання сформульовано у розрізі вивчення суспільно-політичних змін, діяльності громадських організацій і товариств, роботи закладів освіти, релігійного життя.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-територіальні зміни на території Західної Волині сталися в 1921 році, після підписання Ризького мирного договору (18 березня) між представниками Другої Речі Посполитої та Советської Росії й України [38]. Польська держава, послугуючись нормами Варшавського мирного договору (21 квітня 1920 року) [27, с. 13–14], вже на той момент розпочала змінювати адміністративно-територіальний устрій цих земель. Так, 1 березня 1921 року було утворено Волинське воєводство з центром у Луцьку загальною площею 35 754 кв. км [25, с. 174]. 1 липня 1924 року Луцьк виведено з повітового підпорядкування, контролюючою інстанцією міської влади став воєвода. Бургомистра замінено на президента міста [23, с. 25].

Упродовж існування цієї територіально-адміністративної одиниці волинськими воєводами були: Станіслав Кжаковський (1921), Тадеуш Лаба (1921), Станіслав Довнарівч (1921), Тадеуш Двораковський (1921–1922), Мечислав Міцкевіч (1922–1923), Константін Сроковський (1923–1924), Каєтан Ольшевський (1924–1925), Александр Дембський (1924–1925), Владіслав Мех (1925–1927), Генрик-Ян Юзевський (1927–1929), Юзеф Слешинський (1930), Генрик-Ян Юзевський (1930–1938), Александр Хавке-Новак (1938–1939) [21, с. 97; 1, с. 20–21].

Волинський воєвода, подібно до інших воєвод Другої Речі Посполитої, був наділений широкими повноваженнями. До його компетенції входили: воєводське управління; нагляд за ґмінними та повітовими органами самоврядування; комунікація (звіти, повідомлення, ділове листування) з урядом держави; контроль за фінансово-бюджетною системою воєводства, воєводськими органами державної поліції. Розпорядження волинського воєводи публікувалися в офіційному друкованому органі воєводської адміністрації «Dziennik Wojewodzki».

Волинське воєводське управління (*Urząd Wojewodzki Wołyński*) до 1939 року було дієвим інструментом воєводи в реалізації політики центральної влади на терені Волині. Воно складалося з кількох підрозділів – воєводських департаментів, відділів, підвідділів, рефератів. Волинське воєводське управління загалом складалося з 13 департаментів.

Першочергово у Волинському воєводстві було утворено дев'ять повітів чисельністю 1 437 907 жителів [10, арк. 5]. На момент адміністративної реформи у 1930 році кількість волинських повітів збільшилася до одинадцяти: Володимирський, Горохівський, Дубенський, Здолбунівський, Костопільський (раніше – Острозький), Ковельський, Кременецький, Любомльський, Луцький, Ровенський, Сарненський (переданий з Поліського воєводства), а кількість населення – до 2 085 000 осіб [33, с. 70]. Волинські повіти поділялися на 125 ґмін та 2743 сільські громади [2, с. 3]. Одночасно зазначимо, що окремі землі Волинського Полісся було включено до Поліського воєводства (Камінь-Каширський повіт) [35, с. 30], а Холмщину – до Люблінського воєводства.

На чолі повітів стояли повітові старости, яких призначав міністр внутрішніх справ держави. Належачи до органів влади першої інстанції, повітові староства на чолі зі старостами підпорядковувалися волинському воєводі. Через апарат повітових старост воєвода реалізовував засади державної політики Другої Речі Посполитої на території волинських повітів.

Перепис населення, проведений польською владою у 1921 році, свідчить про домінування у Волинському воєводстві українців: 983 596 осіб (68 % загальної чисельності) проти другої за чисельністю національної групи, поляків – 240 922 (16,7 %) [34, с. 62].

Певний, однак не основний, вплив на зміну національного складу Волинської губернії у 20-х роках ХХ століття мала робота радянсько-польських змішаних репатріаційних комісій, які діяли до 1923 року та опікувалися військовополоненими, біженцями й емігрантами. Народний комісаріат закордонних справ УСРР 19 квітня 1921 року надіслав до наркоматів циркуляр із роз'ясненням статусу осіб, які підпадали під визначення цивільних, полонених, емігрантів, інтернованих польських громадян [3, с. 120]. Найінтенсивніший обмін репатріантами на території Волинської губернії зафіксовано у прикордонних пунктах Здолбунів, Корець, Острог, Шумськ, Ланівці [14, арк. 10–13; 15, арк. 7–8].

Розпочинаючи пропагандистську роботу щодо заманювання українського населення з підконтрольних Другій Речі Посполитій територій, через різні засоби зв'язку поширювалася інформація про переваги соціалістичного ладу, українізацію, перехід до нової економічної політики. Натомість ситуацію

на щойно набутих Польською державою територіях подавали як реакційну, антинародну. Так, у газеті «Комуніст» від 20 лютого 1921 року вміщено повідомлення: «В зайнятих польськими військами областях Волині лютує страшний голод. Весь хліб вивезений польськими властями. Населення Володимир-Волинського, Дубенського і Луцького повітів харчується березовою корою та іншими домішками. В усіх школах запроваджено обов'язкове викладання польської мови. Українське селянство тут переслідується» [26].

Від часу створення Волинського воєводства більшість заходів центральних і місцевих органів влади були скеровані на збільшення кількості польського населення на цих теренах і зміни пропорції національного складу. Дискримінаційна політика польського уряду підважувала норми Конституції Другої Речі Посполитої 1921 року щодо прав національних меншин, яких у воєводстві нараховувалося майже 80 %. Українці зазнавали дискримінації при прийомі на роботу. Вони не допускалися до органів державного управління, в установи зв'язку, на залізницю, в адміністративному апараті могли обіймати лише допоміжні посади, у війську не призначалися на офіцерські посади. У 1924 році було ухвалено два закони з яскравим антиукраїнським тлом. «Перший – обмежував користування українською мовою в урядових установах, судах, а другий – реформував систему освіти. В результаті цієї реформи більшість шкіл Західної України стали „утраквістичними“, в яких переважала польська мова. Ця реформа, по суті, знищила українське шкільництво» [22, с. 13].

Важливу роль в інтеграції Волинського воєводства до державної системи Другої Речі Посполитої відіграла політика осадництва, запроваджена на східних теренах Польської держави. Почала застосовуватися норма закону від 17 грудня 1920 року «Про надання землі солдатам Війська Польського», за якою у власність держави переходили усі колишні державні землі Російської імперії, землі Селянського банку, а також господарства, власники яких під час Першої світової війни емігрували і не повернулися до своїх маєтків [39, с. 38]. Осадників щедро обдаровували найкращими землями. Вони користувалися великими пільгами, звільнялися від податків, отримували право на носіння та зберігання зброї [29, с. 9]. За рахунок осадництва центральна влада намагалася змінити національний склад населення краю, створити фундамент для боротьби з революційним і національно-визвольним рухами, зменшити густину сільського населення. Адже у 1921 році, за статистикою, в Другій Речі Посполитій на 1 кв. км

проживало 45,4 особи, які займалися сільським господарством, при нормі 40 осіб [36, с. 31].

Широке застосування політики осадництва привело до того, що до його завершального етапу (січень 1923 року) у Волинському воєводстві полякам було наділено 111,7 тис. га землі [37, с. 13], де утворено 3563 самостійних господарства [28, с. 17]. Колоністи-осадники володіли 7796 господарствами із земельними наділами від 10 до 50 га [19, с. 92]. Так, за пропозицією земського комісара в с. Хорів Здолбунівського повіту вилучено для потреб осадництва і фільваркової служби 477 га сільськогосподарської землі та розділено, здебільшого, серед ветеранів 21-го піхотного полку [16, арк. 1–2].

Із розгортанням політики осадництва на території Волинського воєводства почастішали випадки підпалів панських і осадницьких маєтків, пошкодження комунікацій, знищення врожаю та сіножатей. 6 жовтня 1922 року Волинська воєводська команда звітувала про «терор і підпали будинків вїттів і солтисів за їхню лояльність щодо Польської держави» [8, арк. 125]. У листопаді цього ж року Волинська воєводська команда державної поліції констатувала чотири підпали господарств в Острозькому, Дубенському та Кременецькому повітах [8, арк. 153]. У першій декаді наступного року ситуація стала ще більш загрозливою. Поліційні відділки регулярно звітували про підпали панських та осадницьких маєтків, а каральні органи жорстоко придушували усі прояви невдоволення діями влади.

Очевидно, що після поразки Української революції та формування українських еміграційних політичних центрів, які лише зароджувалися, місцеве населення потрапило в агітаційну пастку советських пропагандистів. Що більшої експлуатації зазнавали волинські селяни, то сильнішими у їхньому середовищі ставали позиції комуністів. Тож 17 травня 1921 року комендант Волинського окружного управління поліції повідомляв міністра внутрішніх справ Другої Речі Посполитої: «Не підлягає сумніву, що українці на Волині ... мріють про незалежність і працюють над здійсненням своїх планів. Більшовицька агітація взагалі й особливо в прикордонних повітах є значною» [7, арк. 1–2].

За таких умов польська влада активізувала боротьбу з національно-визвольним рухом. Було мілітаризовано поліцію, створено Корпус охорони прикордоння (КОП), подекуди запроваджено воєнний стан і заборонено збори та сільські сходини. Втім, невдоволення політикою Другої Речі Посполитої й надалі спорадично виливалося у збройні сутички. Навесні-влітку 1921 року загони безземельних волинських селян діяли на території більшості повітів Волинського воєводства. Вони нападали на поліцейські постерунки, знищували

документи, майно державних установ. 18 липня 1921 року один із таких загонів захопив містечко Мізоч Дубенського повіту [6, арк. 80–81].

Невдовзі стало зрозуміло, що підготовки поліцейських загонів недостатньо для подолання партизанського руху. Тому після серії нападів на поліцейські постерунки й будівлі місцевих органів влади, пошкодження та знищення майна місцевих поміщиків і осадників, наприклад, у Ровенський повіт було введено кадрові військові підрозділи. За їхньої допомоги вдалося знищити більшу частину повсталих, у тому числі їх командира І. Куца [7, арк. 56].

Очевидно, що польські органи влади в перші роки після створення Волинського воєводства здійснювали цілеспрямовану дискримінаційну політику щодо місцевого українського населення, незважаючи на особливості економічного, політичного, релігійного, національно-культурного розвитку Волині. Саме тому відбувалося загострення міжнародних стосунків, наростання партизанського руху волинських селян, формування українського національного руху, який мав яскраво виражений антипольський характер.

Самоорганізація українського населення Волині проявилася під час виборчої кампанії 1922 року. Волиняни взяли участь у виборах до сейму та сенату відповідно 5 та 12 листопада 1922 року й отримали несподіване представництво. Так, сеймові мандати здобули дванадцять волинян, серед яких не було жодного поляка. Загалом представники різних українських політичних сил Полісся, Холмщини та Волині, об'єднавшись у Блоці національних меншин, отримали на виборах до сейму двадцять мандатів, у сенат – шість.

Участь у виборах і отримані результати дали можливість згуртуватися українським послам і сенаторам. 22 листопада 1922 року в Ковелі відбулися збори, за результатами роботи яких було утворено Українську парламентарну репрезентацію (УПР). Її першим головою обрано А. Васильчука. Однак невдовзі дискусії щодо політичної платформи УПР та недотримання умов домовленостей прем'єр-міністром Польщі В. Сікорським, привели до заміни голови УПР. 22 березня 1923 року новим головою обрано Самійла Підгірського [4, с. 47]. Діяльність цього парламентського утворення в сеймі стала першим політичним досвідом і першим випадком самоорганізації волинських парламентарів.

Їхня діяльність похвалила й помітно активізувала громадсько-політичне життя краю. 23 січня 1923 року в сеймі посол з Волинського воєводства Самійло Підгірський зазначив: «Опираючись на загально визнане право народів на самовизначення, ми, представники Волині, Холмської землі, Підляшшя і Полісся,

заявляємо із цієї сеймової трибуни перед цілим світом, що метою українського народу є відродження Самостійної Української держави» [31, с. 45]. Під впливом першого політичного успіху у воєводстві почали діяти численні політичні партії лівого та правого спрямувань, локальні організації з найрізноманітнішими програмами і методами діяльності. Констатуємо, що політичні вподобання в цю пору були надзвичайно строкатими.

Значною підтримкою українського населення Волинської губернії на початку 20-х років ХХ століття користувалися політичні партії та громадські організації лівого спрямування. Мова йде, насамперед, про Комуністичну партію Західної України (КПЗУ), Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання (Сельроб), Українську соціалістичну радикальну партію (УСРП). Їхній вплив пояснюється більшовицькою пропагандою, що проникала на підконтрольну Другій Речі Посполитій територію, доволі легкий перетин кордону між державами-сусідами, спілкування родин по обидва боки кордону, а також відверто дискримінаційна політика польської влади щодо українського населення на етапі становлення нової політичної системи на щойно приєднаних східних територіях.

У другій половині 20-х років альтернативу лівим політичним силам на північно-східних землях Польської держави склало Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Його діяльність мала національно-демократичне спрямування. Робота з місцевим населенням ішла через народні віча та селянські сходи, де порушувалися політичні, релігійні, мовні, культурно-освітні проблеми українського населення Другої Речі Посполитої.

Щодо польських політичних партій, то в 20-х роках вони не мали суттєвої підтримки серед населення Волинського воєводства. Показовими є вибори до органів місцевого самоврядування у 1927 році. Так, до гмінних рад було обрано 649 українців, що складало 72,5 % загальної чисельності цих органів, проти 204 поляків (21,2 %) [11, арк. 31]. Ці результати можна пов'язати з реакцією місцевого населення на дискримінаційну антиукраїнську політику польської влади.

Зміни у ставленні до місцевого населення східних воєводств Другої Речі Посполитої почали з'являтися після приходу до влади в 1926 році Юзефа Пілсудського та його прихильників. Загалом сутність цих змін полягала у формуванні лояльного ставлення українців до державної політики Польщі. Через певні поступки, здебільшого в культурній сфері, мала відбутися національна асиміляція української меншини. Запропоновані урядом «санаційні» заходи передбачали пом'якшення освітньої, мовної та релігійної

політик, фінансове стимулювання господарських товариств, допуск українців до окремих державних, самоврядних і військових посад.

20 серпня 1928 року волинський воєвода Генрик-Ян Юзевський під час виступу в Луцьку на з'їзді послів і сенаторів Волині висловив ліберальні думки польського уряду щодо українського питання. Зокрема, йшлося про «нову політику» польсько-українського зближення на Волині. «Волинський експеримент» від Г. Юзевського мав усунути польсько-українські протиріччя й створити умови для співжиття обох народів на території Другої Речі Посполитої. Пізніше він згадував: «Крім економічних справ, надзвичайно важливих для Волині, ішлося також про польсько-українську співпрацю й співіснування, аби поляки та українці в солтиствах, ґмінах, повітових сеймах почувалися комфортно, господарями, впливали на перебіг подій, визначали ситуацію, щоб не було привілейованої й непривілейованої національності» [32, с. 147].

Структуровану програму «волинського експерименту» Г. Юзевський виклав воєводам чотирьох східних воєводств (Віленського, Новогрудського, Поліського та Білостоцького) під час їхньої зустрічі в Луцьку в грудні 1929 року. В одному із документів наради – «Протоколи конференції воєвод східних воєводств Польщі» [9] – засобом найтіснішої інтеграції цього регіону з Другою Річчю Посполитою визначено політичну асиміляцію українського населення Волині через співпрацю представників обох національностей у галузях політичного, економічного, культурно-освітнього життя краю.

Поряд із поширенням «волинської програми» на інші східні воєводства Польської держави йшлося про їхню ізоляцію від впливів галицьких українців. Г. Юзевський був переконаний, що через відмінність політичної орієнтації українців обох східних теренів країни, вплив Східної Галичини на волинян буде мати негативний відтінок та деструктивно відобразиться на його заходах у Волинському воєводстві. Він зазначав «безпосереднє сусідство Волині зі Східною Малопольщею – світом польсько-українським, проте відмінним від Волинського. Тут панували інша система, австрійські традиції і войовничо налаштований польський та український націоналізм» [32, с. 55]. В цю пору з'являється термін «сокальський кордон» (колишній австро-російський державний кордон), який поступово став культурно-просвітницькою і політичною лінією розмежування українського населення Волині та Галичини.

Перші заходи воєводи Г. Юзевського з «інтеграції» Волині та Польщі були скеровані проти українських громадських організацій, що діяли на території

воєводства, але їхні *централі* перебували у Східній Галичині. Насамперед ідеться про кооперативні спілки та культурно-освітні організації. На початку 30-х років переслідувань з боку польської влади зазнало наймасовіше культурно-просвітнє товариство Західної України «Просвіта». Тоді на Волині налічувалося 640 її осередків, які об'єднували 16 700 членів [12, арк. 13]. В умовах «волинського експерименту» Г. Юзевського до 1935 року на території Волинського воєводства залишилися лише сім «Просвіт». Вже у 1928 році на Волині було закрито 318 просвітянських осередків. «Просвіти» припинили діяльність на території Ровенського, Ковельського та Дубенського повітів, у 1929 році – у Володимирському.

Замінити «Просвіти» в культурно-освітньому та суспільно-політичному житті волинян, на думку волинського воєводи, мали подібні, однак за національним складом змішані польсько-українські організації – «Волинський союз сільської молоді», «Товариство сільськогосподарських організацій і гуртків», «Гурт» тощо. Втім, ці товариства функції альтернативності не виконали. Українців у їхньому складі було небагато й реальної суспільно-політичної ваги вони не мали.

Схожий «експеримент» Г. Юзевський провів із політичними силами воєводства, намагаючись згуртувати волинян навколо пропольської політичної партії. Задля цього в червні 1931 року в Луцьку було створено Волинське українське об'єднання (ВУО), яке очолив П. Певний (за сумісництвом головний редактор партійного часопису «Українська нива», згодом – «Волинське слово»). Створюючи цю партію, воєводська адміністрація сподівалася опанувати настрої місцевого українського населення. За підтримки польської влади в містечках і селах Волині під егідою ВУО створювалися «Просвітянські хати», «Рідні хати», «Народні хори ВУО». Однак і цей напрямок асиміляції українського населення не став ефективним. Незважаючи на кількісне зростання партії, ВУО не вдалося здобути широкої соціальної підтримки.

Під наглядом воєводської адміністрації діяла парламентська група Безпартійного блоку співпраці з урядом. На найближчих місцевих виборах представники блоку не набрали значної кількості місць у територіальному самоврядуванні. Але вже на виборах до міських самоуправ у 1934 році з 284 мандатів 202 місця отримали представники Безпартійного блоку співпраці з урядом, 72 – єврейські політичні партії, жодного – представники українських національних партій та організацій [24, с. 321]. Упродовж 30-х років у місцевих самоврядних органах Волинського воєводства збільшувалася кількість поляків.

Протягом 20–30 років у воєводстві відбулися зміни в освітній галузі. 21 травня 1921 року воєвода С. Кжаковський видав наказ про заборону української мови в освітніх та адміністративних установах воєводства [5, с. 56]. Наслідки не забарилися. Станом на 1 січня 1923 року на території воєводства не було жодної державної україномовної середньої школи, крім двох українських приватних шкіл – у Луцьку і Кременці. Окружний шкільний інспектор, до компетенції якого належало відкриття початкових, середніх і робітничих шкіл, заходився виконувати розпорядження воєводи, саботуючи більшість пропозицій представників українського населення краю [17, арк. 135]. Натомість у прикордонній смузі з советського боку почали створюватися хати-читальні, які, на думку більшовицьких діячів, мали стати «вогнищем політично-просвітницької роботи в селах. При ній може бути школа грамоти для дорослих, гуртки самоосвіти, в ній роблять доповіді партійні і радянські працівники» [18, арк. 10].

На відміну від 20-х років, коли тут функціонували початкові школи з українською мовою викладання, в 30-х їх кількість суттєво зменшилася. Задля цього насамперед почала використовуватися утравізація – викладання у польських школах української мови як предмету. Згодом більшість початкових шкіл Волині було переведено на польську мову викладання, що зменшило й без того низький відсоток охоплення початковою освітою дітей-українців. Статистика другої половини 30-х років наводить невтішні для українського шкільництва цифри. У 1937/1938 навчальному році кількість українських шкіл у Волинському воєводстві скоротилася до восьми. Натомість працювало 66 шкіл з німецькою мовою викладання, 50 – з єврейською та 22 – з чеською [11, арк. 26].

Відбувалися зміни в релігійній політиці держави, переважно щодо православного духовенства та населення. У 20-х роках опіку над православними Волинського краю прийняла на себе Православна церква в Польщі (ПЦП). За даними перепису 1921 р., на терені воєводства проживали 1 066 842 мешканці православного віросповідання. Волинська єпархія ПЦП у 1925 році налічувала 760 парафій [20, с. 261].

Під час «волинського експерименту» воєвода Г. Юзевський доклав значних зусиль задля українізації православної церкви. Він вважав, що такі зміни дозволять сформуванню лояльне ставлення православного населення до польської державності. З іншого боку, це мало би знівелювати російські впливи в церкві, розірвати зв'язки з православ'ям

на східному кордоні та греко-католиками зі Східної Галичини.

У другій половині 30-х років, коли стало очевидним, що «волинський експеримент» не досяг своєї мети, політика асиміляції українського населення зазнала змін зі зміщенням у бік радикальних нововведень. Частина цих змін торкнулася релігійної політики Польської держави. У рамках ревіндикаційної акції проводилися заходи з насильницького «навернення» православних волинян на католицьку віру. Восени 1937 року ці заходи, до яких активно долучалися підрозділи Корпусу охорони прикордоння, охопили насамперед прикордонні повіти. Для цього використовувалися різноманітні методи: обіцянки, адміністративний, моральний, матеріальний тиск, залякування, шантаж, погрози тощо.

Дійшло до того, що воєвода Г. Юзевський звинуватив військових у застосуванні сили проти місцевого православного населення. Цей демарш, а також низка інших дій волинського воєводи, скерованих проти курсу національної політики польського уряду на східних теренах Другої Речі Посполитої, привели до відставки Г. Юзевського.

У квітні 1938 року на посаду волинського воєводи призначено А. Гауке-Новака. Невдовзі він подав на затвердження в Міністерство внутрішніх справ «Програму польської державної політики Волині» [13], який зафіксував зміну курсу державної політики на території краю в бік колонізації та зміцнення польської присутності. Серед основних положень: припинення українізації Православної церкви у Польщі, закриття українських (з українською мовою викладання) шкіл, в тому числі приватних, заборона діяльності українських організацій.

27 листопада 1939 року указом президії Верховної ради УРСР з п'яти повітів (Горохівський, Ковельський, Любомльський, Луцький і Володимирський) Волинського воєводства було сформовано територію Волинської області, з інших п'яти (Дубенський, Костопільський, Ровенський, Сарненський і Здолбунівський) утворено Ровенську область, а Кременецький повіт увійшов до Тарнопольської. Окрім того, зі складу Поліського воєводства вилучено Камінь-Каширський повіт і включено його до складу Волинської області [30].

Висновки. На території Волинського воєводства (1921–1939 роки) у міжвоєнний період формувалася польська адміністративна система, яку забезпечувала вертикаль місцевих органів влади. Органи місцевого самоврядування впродовж 20–30 років поступово збільшувалися польськими представниками.

Асиміляторська політика Польської держави, маскована під «волинський експеримент», зазнала краху в другій половині 30-х років. Державна політика на території краю почала рухатися в бік дальшої

полонізації та зміцнення польської присутності. Цьому сприяли негативні для українського населення Волинського воєводства перемини в суспільно-політичній, культурно-освітній, релігійній сферах.

Література

1. Аркуша О. Г., Бойко В. О. та ін. Історія державної служби в Україні : у 5 т. Київ : Ніка-Центр, 2009. Т. 2. 512 с.
2. Вітковський С., Лянді С. Волинь в цифрах. Луцьк, 1939. 46 с.
3. Гетьманчук М. П. Питання обміну військовополоненими та біженцями у процесі реалізації Української РСР умов Ризького договору в радянсько-польських відносинах 1921–1924 рр. *Вісн. держ. ун-ту «Львів. політехніка»*. 1999. № 377. Держава та армія. С. 118–124.
4. Давидюк Р. «Весь сенс нашого перебування за кордоном – у праці для України». Наддніпрянська еміграція у Східній Галичині та Західній Волині. *Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі* / авт.-упоряд. М. Р. Литвин. Харків : Фоліо, 2017. С. 20–47.
5. Денисюк В. Т., Денисюк І. О. Ратнівська земля : історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : Надстир'я, 2003. 452 с.
6. Держ. архів Волин. обл. (далі – ДАВО), ф. 1, оп. 2, спр. 12.
7. ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 13.
8. ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 84.
9. ДАВО, ф. 46, оп. 1, спр. 544.
10. ДАВО, ф. 46, оп. 1, спр. 639.
11. ДАВО, ф. 46, оп. 3, спр. 31.
12. ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 2320.
13. ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4671.
14. Держ. архів Рівнен. обл. (далі – ДАРО), ф. 30, оп. 2, спр. 545.
15. ДАРО, ф. 86, оп. 3, спр. 29.
16. ДАРО, ф. 156, оп. 11, спр. 4.
17. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 84.
18. Держ. архів Тернопіл. обл., ф. р-2801, оп. 1, спр. 9.
19. Жулинський М. Відстані. Київ : Таля, 2006. 160 с.
20. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя : монографія. Луцьк : СЛУ ім. Лесі Українки, 2015. 404 с.
21. Його ж. Організація, структура та принципи функціонування польського адміністративного апарату на Волині у міжвоєнний період. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. Історичні науки. 2010. Вип. 22. С. 95–100.
22. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1921–1939 рр.). *Україна – Польща: важкі питання*. Варшава, 1998. № 1–2. С. 11–28.
23. Малеончук Г., Шваб А. Міжвоєнний Луцьк: суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток (1919–1939). Луцьк : Терен, 2022. 216 с.
24. Мартинюк Я. М. Особливості та результати проведення виборів до органів самоврядування Волинського воєводства в 1920–30-х рр. *Гуржівські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 320–323.
25. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939). Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1970. 276 с.
26. Повідомлення про голод на окупованих місцях. 8.02.21 р. *Комуніст*. 1921. 20 лют.
27. Політична конвенція між Польщею та Україною. *Шелухін С. Варшавський договір між Поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року*. Прага : Нова Україна, 1926. С. 13–14.
28. Прихода Г. А., Шабала Я. М. З історії господарювання волинських селян за Польщі (1921–1939 рр.). Луцьк : Надстир'я, 2001. 96 с.
29. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Київ : Україн. видавн. спілка, 2003. 126 с.
30. Указ Президиума Верховного Совета УССР «Об образовании Львовской, Дрогобычской, Волинской, Станиславской, Тернопольской и Ровенской областей в составе УССР». 27 ноября 1939 г. № 32/30. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140985__140985.
31. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті : док. і матеріали : в 2 т. / упоряд.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Б. м. : Сучасність, 1983. Т. 2. 426 с.
32. Юзевський Г. Замість щоденника / пер. Ю. Васейко. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 168 с.
33. Drugi powszechny spis ludności z dnia 7 grudnia 1931. *Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*. Warszawa, 1938.
34. Pierwszy powszechny spis ludności z dnia 30 września 1921 r. *Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe*. T. XXIII. Warszawa, 1926.
35. Rąkowski G. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej. Cz. I. Wołyń. Pruszków, 2005. 464 s.
36. Spaleniak W. Emigracja sezonowa polskich robotników rolnych do Niemiec (1919–1939). *Zamość*, 2010. 354 s.
37. Statystyka Rolna. Warszawa, 1924. 96 s.
38. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1921. № 49. Poz. 300. S. 814–867.
39. Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o nadaniu ziemi żoźniercom Wojska Polskiego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1921. № 4.